

»ŽENSKO ZNANSTVENO DELO JE ZA ČLOVEŠKO DRUŽBO NAMREČ BREZ VSAKE KORISTI...«¹ SLOVENSKE IZOBRAŽENKE IN UMETNICE MED OŽJO IN ŠIRŠO DOMOVINO (DO 1921)

Irena GANTAR GODINA²

COBISS 1.02

IZVLEČEK

»Žensko znanstveno delo je za človeško družbo namreč brez vsake koristi...« Slovenske izobraženke in umetnice med ožjo in širšo domovino (do 1921)

Prispevek govori o slovenskih izobraženkah, ki so se ob koncu 19. in začetku 20. stoletja odločale za študij na tedaj edini ženskam odprti slovanski univerzi v Habsburški monarhiji, tj., češki Karlovi univerzi v Pragi.

KLJUČNE BESEDE: Slovenke-intelektualke, trajne in začasne izseljenke, umetnice, univerza, Praga.

ABSTRACT

»For human society women's scholar work is entirely useless...« Slovene Women Intellectuals between Narrower and Broader Homeland

In the article the author presents the Slovene women intellectuals who – at the end of 19th and the beginning of 20th Century decided to study at the then only Slavic University in the Monarchy which allowed women to enrol, i.e. at the Czech Charles University in Prague.

KEY WORDS: Slovene women intellectuals, permanent and temporary emigrants, artists, University, Prague.

UVOD

Literature o slovenskih intelektualkah/izobraženkah ni malo. Nekaj manj je zapi-
sanega o začasno ali trajno preseljenih oz. izseljenih izobraženkah in umetnicah v sre-
dnjeevropske in južnoevropske, praviloma v slovanske dežele, do leta 1918. Res je, da so
nekatero predstavljene oz. omenjene v splošnih pregledih delovanja slovenskih izobraženk,
toda o ženskah, ki so zbrale pogum in zapustile svojo ožjo domovino, torej o tistih, ki so
izbrale »slovansko« okolje namesto »nemškega«, vemo precej manj.

Arhiv Republike Slovenije je leta 2003³ izdal publikacijo, kjer je več avtoric

¹ B. Zarnik, *O uspehah ženskega vseučiliškega študija*, Naši zapiski, 1911, str. 119–126. Citat iz Bar-
bara Šatej, *Slovenska ženska 1900–1918*, Kronika, Ljubljana, 1999, št. 1–2, str. 99.

² Dr. zgodovine, znanstvena svetnica; Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi
trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: irenagg@zrc-sazu.si.

³ Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše (ur.), *Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet*

predstavilo življenje in delo slovenskih izobraženk. Tudi v nedavno izdanem zborniku *Pozabljena polovica*⁴ so predstavljene slovenske izobraženke, med drugimi tudi nekatere začasno (Melik 2003) pa tudi trajno izseljene. O teh so pisali tudi Mirjam Milharčič-Hladnik (2003), Marjan Drnovšek (2003), Urška Strle (2006), Vladka Tucović (2008).

»Žal je res, da smo zelo v zaostanku za protestanti. A pred nekaj leti je bila razdalja med nami še večja. Dohiteli jih bomo, ne le to, z božjo pomočjo jih bomo prehiteli, kajti oni se zmeraj bolj cepijo med seboj, monarhija pa se lahko vsak dan bolj veseli svojega enotnega katoliškega nauka ...« je zapisal Martini,⁵ eden najodličnejših profesorjev na dunajski univerzi. (Tapié 1991: 255–256).

Primerjava izobraževalne politike tistega časa, primerjava med protestantskimi in katoliškimi deželami in še zlasti njihov odnos do izobraževanja žensk, je pomenljiva. Kratek pregled pokaže, da protestanti izobraževanju žensk niso nasprotovali, ponekod so njihovo šolanje celo posebej podpirali.

Tudi slovenski protestanti so že v 16. stoletju začeli ustanavljati osnovne in srednje šole, kjer so kot učni jezik uvedli lokalni jezik, ki pa ni bil jezik tamkajšnjega tedanjega plemstva, višje kulture in znanosti. Njihova prizadevanja so bila dvojna: čeprav iz povsem religioznih razlogov so na Slovenskem organizirali šolstvo v slovenskem jeziku, ki bo blizu širšemu krogu prebivalstva, in obenem poudarjali, kako pomembno je izobraževanje. Trubar je v *Cerkovni ordnungi*, ki je izšla 1564, predstavil program šolanja v slovenskih deželah. Poudaril je, da morajo biti šole osnovne in poklicne; osnovne naj bi bile v vsaki vasi, obiskovati pa bi jih morali tako dečki in – kar je bilo v slovenski zgodovini novo – poudaril, naj se tudi deklice učijo slovensko. (Pavlič 2000: 33) Hkrati pa niso pozabili jasno poudariti, da so bili Slovenci vedno pomemben člen večje slovanske družine.

S protireformacijskim gibanjem se je spodbuden začetek ne le ženskega, temveč tudi moškega šolanja prekinil, medtem ko se je v deželah, kjer je prevladovala luteranska oz. protestantska verska pripadnost, skrb za šolanje nadaljevala. Obdržale so se ne le osnovne šole, ustanavljati so začeli tudi srednje in visoke šole, sprva resda le za moški del prebivalstva. Tako je bilo v nemških, skandinavskih in baltiških državah pa tudi v današnji Belgiji in Nizozemski.

V avstrijskih deželah se je Marija Terezija kot katoliška razsvetljenka, potem ko je razpustila jezuitski red, zavzela za to, da se ljudstvo iztrga iz nevednosti, in zatrjevala, da podložniki potrebujejo šolstvo za svoj dušni mir (Tapié 1991: 268). Leta 1774 je uvedla obvezno osnovno šolo, hkrati z vaškimi šolami, prav tako tudi srednje šole. Zavzela se je za prenovo univerz oz. visokega šolstva in reorganizacijo cenzure. Toda srednje šole so

do feministk, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

⁴ Alenka Šelih et al. (ur.), *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana: Založba Tuma, 2007.

⁵ Karl Anton von Martini zu Wassenberg (1726–1800), jurist, profesor na dunajski univerzi. Eden od avtorjev – drugi je bil Franz von Zeiller – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), državljanskega zakonika, ki je stopil v veljavo leta 1811, potem ko so ga pripravljali celih 40 let. Primerjamo ga lahko z Napoleonovim zakonikom (Code Napoleon), saj je temeljil na idealih svobode in enakosti pred zakonom.

bile predvidene le za dečke, deklice so lahko obiskovale le osnovne šole. Brez srednje šole pa se avstrijska dekleta, ne nemško govoreča ne tista iz nenemških, tj. slovanskih dežel, niso smela vpisati na univerzo. Tako je ostalo vse do konca 19. stoletja.

Čeprav so se protestantske družbe kazale svobodnejše in bolj odprte, so se tudi v teh deželah ženske soočale s težavami pri uresničevanju želja po študiju, ene prej, druge pozneje. Med prvimi državami/družbami, ki so ženskam dopustile visokošolski študij, je bil protestantski del Švice. Sprva so vpis dovolili le na filozofsko fakulteto, kjer sta, npr. že v 40. letih 19. stoletja študirali dve študentki. Najpozneje so ženskam dovolili študij medicine, toda prva Švicarka je na medicini doktorirala že 1871. Študij medicine so ženske lahko vpisovale v Zürichu, Ženevi, Bernu, Baslu in drugih univerzitetnih mestih. Zanimivo, da sta se leta 1864 in 1865 na züriško medicinsko fakulteto vpisali dve Rusinji; ena je tudi doktorirala. Kmalu se je vpisala tudi Švicarka in že 1873 je bilo na medicino vpisanih 100 študentk, od tega 93 Rusinj.⁶ Vse do atentata na carja Aleksandra II. leta 1881, so ženskam v Rusiji dovolili obiskovanje srednjih šol že v 60. letih, in te naj bi jim omogočale študij medicine, tako da so prve diplomirane zdravnice dobili že leta 1878 na univerzi v Petrogradu. Toda ženskam niso dovolili doktorirati, postale so lahko »le« diplomirane zdravnice. Mnoge med njimi so morale študij prekiniti, saj so se morale kot bolničarke udeležiti rusko-turške vojne v letih 1877–78; študij so lahko nadaljevale po vrnitvi. Po atentatu so se razmere spremenile z dekretom novega ruskega prosvetnega ministra grofa Dimitrija Tolstoja. Ta je nižjim slojem omejil dostop na srednje in visoke šole, hkrati pa se je želel znebiti politično sumljivih, kar je mnoge prisililo, da so študirali na nemških in švicarskih univerzah. Ženske, ki so želele študirati medicino, pa so se morale vpisovati na univerzo v Zürichu, ki je bila tedaj edina ženskam dostopna univerza.

Na züriški medicinski fakulteti je leta 1882 kot prva Čehinja študij končala Bohuslava Keckova, leto kasneje pa Anna Bayerova v Bernu (Lenderová 1999: 262). Za prvo hrvaško diplomirano zdravnico velja Milica Šiglin-Čavov, ki se je leta 1888 vpisala na Medicinsko fakulteto v Zürichu; ker so priznavali samo nemško maturo, jo je morala opraviti še enkrat. Po poroki z bolgarskim zdravnikom Čavovim sta se štiri leta po diplomi preselila v Sofijo, kjer je delala kot mestna zdravnica in se predvsem posvečala muslimanskim ženskam. Prva promovirana – 2. aprila 1897 – doktorica medicine v Avstro-Ogrski je bila baronica Gabrielle Possaner von Ehrentahl. Pri izbiri mesta študija je bila izjema prva slovenska zdravnica, Eleonora Jenko Groyer, ki je na očetovo željo študirala v Rusiji, v slovanskem Petrogradu. (Melik 2007: 162) Študij je končala leta 1907.

Tudi ženske v skandinavskih deželah so razmeroma zgodaj dobile pravico do študija. Švedska, npr., je ženskam odprla univerzo leta 1870, prvo doktorico medicinskih znanosti so dobili leta 1888, na filozofski fakulteti v Uppsali pa so prvo zgodovinarico promovirali že leta 1883. Istega leta je v Uppsali študij končala tudi prva pravica. Norveške ženske so se od 1882 oz. 1884 lahko brez težav vpisovale na univerzo. Prva medicinka je študij končala 1894. Podobno je bilo na Danskem, tako da je bilo leta 1901 na skandinavskih univerzah vpisanih že več kot 200 študentk.

⁶ *Ženski studium v cizini*, Studenske smery, Praha, 1902–03, let. V, št. 4–6, str. 142.

V Veliki Britaniji so ustanavljali srednje šole, t.i. college, že zelo zgodaj. Med prvimi je bila leta 1512 ustanovljena Wolverhampton Grammar School, javna šola, sprva namenjena le dijakom. Sredi 19. stoletja so ustanovili Girton College, ki je danes sestavni del Univerze v Cambridgeu; kot prvi college za ženske sta ga leta 1868 ustanovili Emily Davies and Barbara Bodichon. Vse do leta 1977 so college lahko obiskovale le ženske slušateljice, šele z letom 1977(!) se je vpisal prvi moški slušatelj.

Skoraj hkrati z ustanovitvijo Girton Collegea so začeli leta 1870 v Veliki Britaniji propagirati možnost vpisovanja žensk na univerzo. Med najbolj dejavnimi sta bili društvi High-School-Company in Church School-Company, ki sta si prizadevali, da bi se tudi s končanim učiteljiščem ženske vpisovale na univerzo oz. višjo šolo. Tu so lahko študirale klasične jezike, angleški jezik in matematiko. Kmalu so začeli ustanavljati še druge višje šole, ki naj bi bile enakovredne univerzitetnemu študiju, od leta 1882 pa so se tako na londonsko kot na univerze v Liverpoolu, Manchesteru ter v Leedsu lahko začele vpisovati tudi ženske študentke.

V Berlinu so že leta 1868 ustanovili t.i. Victoria-Lyceum za ženske, ki je imel podoben študijski program kot univerza, toda nemške ženske so dobile možnost nadaljevanja študija na fakulteti šele z leta 1893 ustanovljenima dekliškima gimnazijama v Berlinu in Leipzigu.⁷

Praviloma pa se ženske nikjer niso mogle vpisati na teološko fakulteto.

Kratek pregled možnosti šolanja oz. študija žensk pokaže, da so bile ženske v katoliški avstrijski polovici Habsburške monarhije, ki so želele nadaljevati šolanje na univerzi, v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami, prikrajšane že v osnovi. Možnosti za vpis na univerzitetni študij so bile zelo omejujoče: po določbah iz leta 1878 so lahko univerzitetna predavanja ženske avstrijskih dežel obiskovale samo izjemoma. Njihove prošnje so reševali posamično, od primera do primera. Med temi izjemnimi primeri ni najti nobene Slovenke. Toda tudi potem, ko so dobile dovoljenje za obiskovanje predavanj, jim vpisa, tj. imatrikulacije, na univerzo še vedno niso dovolili. Dobile so lahko le frekvence za točno določeno ali več določenih predavanj, medtem ko uradnega dokumenta o dovoljenju za obisk predavanj ali uradnega potrdila, da so predavanja obiskovale, niso mogle dobiti. Z ovirami pri vpisu na univerzitetni študij so se srečevale še dolgo, saj je bila Avstro-Ogrska država med zadnjimi, ki je dovolila vpis ženskam na univerzo.

Prizadevanja avstrijskih žensk za pravico do študija, do nadaljnjega izobraževanja, je ob koncu 19. stoletja sovpadlo z vse bolj zaostrenim konfliktom med vladajočim nemškim delom in slovanskimi narodi. Med Slovenci je prevladalo mnenje, ki je pozneje preraslo v pravo navdušenje, naj Slovenci študirajo na slovanskih univerzah, najraje na češki univerzi v Pragi. Ženskam v Avstro-Ogrski je bil univerzitetni študij vse do leta 1897 nedostopen.

Najodločneje so se za pravice do šolanja in univerzitetnega študija potegovale češke ženske v »husitski« Češki. Že tedaj so bile v bistveno boljšem položaju kot ženske drugje

⁷ Toda hkrati s pravico do študija je oblast v času kolonialnih osvajanj poleg drastičnih ukrepov proti stavkovnim gibanjem in proti antimilitarizmu prepovedala tudi udeleževanje žensk na političnih zborovanjih in sestankih. Temu so se sicer upirale, tudi s pisanjem peticij kanclerju von Bülowu, toda spremenilo se dolgo ni nič.

v monarhiji. Po zaslugi Eliške Krasnohorske (Neudorfl 1999: 116–117) je žensko izobraževalno društvo sestavilo peticijo za ustanovitev dekliške gimnazije. V kratkem jo je podpisalo 4810 oseb in leta 1890 so primer predale češkim poslancem⁸ v državnem zboru. Dosegle so, da so leta 1890 dobile prvo petrazredno češko žensko gimnazijo, imenovano Minerva, ki je bila tudi sicer prva v avstrijski polovici monarhije. Akcija čeških žensk je spodbudila tudi druge ženske v avstrijski polovici, da so začele s podobnimi akcijami. Obenem so, predvsem češke ženske, zahtevale dostop na univerzo.

Kljub mnogim zahtevam je v Avstro-Ogrski vpisovanje žensk na univerze potekalo postopoma. Marca 1896 je oblast dovolila nostrifikacijo medicinskega doktorata, dosežena zunaj države, tj. v inozemstvu, medtem ko je bil šele marca 1897 končno tudi ženskam dovoljen vpis na filozofsko fakulteto. V tem primeru je morala biti kandidatka avstrijska državljanka, stara najmanj 18 let z maturo domače ali tuje gimnazije. Tudi potem, ko so ženske v avstrijskem delu monarhije dosegle pravico do univerzitetnega študija, se razprave o ženskem študiju po vsej državi, torej tudi na Češkem ali v slovenskih deželah, še niso polegale. Odpor do ženskega študija so pokazali prav profesorji avstro-ogrskih univerz. Ne le, da so zelo zapletli vpis in obiskovanje predavanj, dokazovali so tudi, da študij žensk ni v interesu znanosti. Medtem ko so se mladočehi, npr. češki profesor Albin Braf,⁹ zavzemali predvsem za študij žensk na medicini,¹⁰ pa so ženskemu študiju nasprotovale konservativnejše avstrijske, češke in slovenske stranke ter tudi velik del javnosti. Študij žensk sta med drugimi podpirala univerzitetni profesor Tomaš G. Masaryk in politik oz. državni poslanec Vaclav Jaroslav Klofač; tudi slovenski politiki niso imeli enotnega mnenja o ženskem študiju.

Značilna je bila retorika uredništva češkega glasila krščansko-socialnih žensk *Česka žena*, ki je možnost ženskega univerzitetnega študija odločno zavračalo. Toda medtem, ko so zapisali, da žensko tak študij »naredi celo smešno...«,¹¹ so na drugi strani redno poročali o zaposlovanju žensk v drugih državah, tudi v ZDA.¹² Študiju žensk so se ponekod upirali tudi njihovi moški kolegi, na primer slušateljji univerze v Budimpešti. Tudi tu ženskih zahtev profesorji niso podprli, so jih pa vseeno predali univerzitetnemu senatu, ki pa jih tudi ni podprl.

S sprostitvijo vpisa žensk na univerzo je bilo leta 1898 na dunajski univerzi v zimski semester vpisanih 40 slušateljic, 14 rednih in 26 izrednih, na češki univerzi pa le nekaj slušateljic na filozofski fakulteti in nobene na medicini.¹³ Leta 1901 je bilo na avstrijskih

⁸ Karel Adamek, Emanuel Engel; pozneje sta ženski študij podprla tudi T.G. Masaryk in Josef Herold.

⁹ Albin Braf (1851–1912), češki pedagog, politik, narodni gospodar. Minister za kmetijstvo v Bienenrthovi (1909) in Sturghkovi (1911) vladi.

¹⁰ *Hlas naroda*, 1898, šte. 315, 317, 318, 329.

¹¹ *O stavu studija ženskeho*, *Česka žena*, 1898, št.5.

¹² Posebej so omenjali, da se je od leta 1870 povečalo število tajnic, pisateljic in novinark pa tudi duhovnic in zobozdravnic (*Česka žena*, 1898, št.3).

¹³ *Česka žena*, 1898, št. 2.

univerzah prijavljenih že 139 žensk, od tega 112 za študij na filozofski fakulteti, 10 na medicinski in 17 na pravni.¹⁴

V nasprotju s slovenskimi ženskami so se Čehinje takoj začele vpisovati na filozofsko in medicinsko fakulteto. Največ težav so imele tiste, ki so želele študirati medicino tudi potem, ko jim je oblast končno dovolila vpis na medicino. Kljub odprtosti in liberalnosti češke družbe so bili mnogi, tako moški kot ženske same, do ženskega študija medicine še vedno skeptični. Prav na češki fakulteti je bilo nasprotovanje ženskim študentkam povsem konkretno (Lenderová 1999: 262), saj so morale kot hospitantke sprva obiskovati nemško fakulteto. Šele potem ko so s peticijo dosegle pravico do vpisa tudi na češko univerzo, se je leta 1897 prva slušateljica/hospitantka vpisala na češko fakulteto. Njen vpis je spodbudil še mnoge češke študentke, da so naslednje leto prestopile na češko fakulteto. Prva češka medicinka Anna Honzakova je doktorirala leta 1902, čeprav jo je doletela usoda mnogih, to je, da je morala hospitirati na nemški medicinski fakulteti. Izjema so bile zdravnice, ki so se odločile za odhod v Bosno in Hercegovino. Leta 1892 je namreč bosanska vlada (minister Benjamin Kallay) razpisala dve delovni mesti za zdravnici, ki bi skrbeli za muslimanske ženske; med prvimi je bila Čehinja Bayerova, ki je že leta 1892 prišla v Doljno Tuzlo, leto pozneje Keckova v Mostar, 1902 je Ružena Einshornova odšla v Travnik; po njenem prihodu se je število zdravnic povečalo in leta 1902 je v Bosni delalo že precej zdravnic iz avstrijskega dela monarhije; med temi je bilo 5 Čehinj, ki so delale tudi v Banja Luki in Sarajevu.

Tudi študij farmacije so ženskam dlje časa oteževali, če že ne onemogočali; čeprav sta bili prvi dve študentki sprejeti že leta 1893, je Klub farmaceuticky (lekarnarji) nasprotoval njuni zaposlitvi; lekarniške prakse tako nista mogli opraviti in ostali sta brez dela.¹⁵

Medtem ko je leta 1900 v Italiji postala prva doktorica prava Tereza Labriola, pa se v avstrijski polovici Habsburške monarhije ženske še nekaj časa niso smele vpisovati na pravno fakulteto. Pomagala ni niti leta 1890 napisana peticija, s katero so zahtevale pravico do vpisa na pravo. Slovenskim ženskam, na primer, vse do leta 1919 niso odobrili vpisa.

Na Češkem se je na pravno fakulteto leta 1897 sicer vpisala prva študentka, tudi opravila vse kolokvije, toda kmalu se je raje prepisala na filozofsko fakulteto. Njen prepis ni imel večjih posledic, saj se je pozneje število študentk prava občutno povečalo, tudi zato, ker sta se vodstvi oz. profesorska zbora dunajske in praške fakultete odločila dovoliti vpis žensk na pravno fakulteto, kar je podpiralo tudi ministrstvo; študij prava so pravzaprav narekemale potrebe po pravnikih, ki so jih potrebovali vedno več, in sicer za delo v notariatih, na poštah, kot finančnike, tovarniške inšpektorje ipd.¹⁶

Češke študentke so se začele vpisovati tudi na filozofsko-naravoslovno fakulteto, čeprav so bila predavanja skromna, zlasti botanika in zoologija. Tako so morale obiskovati 10 predavanj na nemški in le 5 na češki fakulteti.

V slovenskih deželah, tedaj povsem katoliških, so bile ženske v precej slabšem

¹⁴ Alojz Cindrič, *Kranjski doktorji na dunajski univerzi v predmarčnem obdobju 1815–1848*, Melikov zbornik, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2001, str. 373–390.

¹⁵ *Ženski studium universitni*, Studentska Revue, Praha, 1902, let. I, str. 24.

¹⁶ Nav. d., str. 25.

položaju; šele leta 1896 so ustanovili prvo slovensko dekliško šolo, prvi šestrazredni dekliški licej pa šele leta 1907; ta ni bil enakovreden gimnaziji, saj se z liceja deklice ni moglo vpisati na univerzo. Tako so morale še vedno opravljati izpite kot privatistke na deških gimnazijah, kamor so se prve vpisale leta 1898. Tudi potem, ko so opravile maturo, slovenske dijakinje, ki so želele nadaljevati šolanje, niso mogle študirati v svoji ožji domovini. Zato so študirale v nemškem, pozneje sicer tudi v slovanskem, toda še vedno tujem okolju. O problemu ženskega izobraževanja so razpravljala tudi slovenska dijaška društva oz. struje. Na primer, na II. shodu Narodno-radikalnega dijaštva leta 1907 v Celju so sprejeli resolucijo:

Povdarjamo važnost ženske izobrazbe. Opozarjamo na edino žensko srednjo šolo v Ljubljani, ter priporočamo ustanavljanje slovenskih gospodinjskih šol, na katerih si naj naraščaj narodnega ženstva pridobi poleg gospodinjske spretnosti zlasti umstveno in čuvstveno izobrazbo ter se navzame narodnega duha. (v Gantar Godina 1982: 144–145).

O univerzitetnem študiju žensk niso razpravljali. S tem, ko so ženske dobile ob koncu 19. stoletja možnost študija, se je začelo tudi njihovo začasno ali trajno izseljevanje v kraj študija, večinoma na Dunaj in Gradec ali v Prago. Na dunajski univerzi je v tem času študirala ena Slovenka, filozofinja Marija Sušnik s Koroške, ki je doktorirala leta 1905.

V PRAGI

V 90. letih 19. stoletja so se začeli Slovenci v večjem številu odločati za študij v Pragi, na leta 1882 ustanovljeni češki univerzi, večinoma na filozofski fakulteti, ki je ponujala široke možnosti izbire študija. Toda očitno je, da se tudi potem, ko so ženske v avstrijski polovici Habsburške monarhije dobile možnost vpisa na univerzo, slovenske študentke še vedno niso množično vpisovale ne na dunajsko ne na češko ali kako drugo univerzo. Med vzroke, zakaj ne, zagotovo lahko prištejemo dejstvo, da je bil »projekt odhoda na univerzo« za slovensko izobraženko zahtevno podjetje, prav tako tudi za njeno družino. Ne le finančne omejitve, tudi študijske želje so bile eno, možnosti vpisa pa drugo; zlasti tiste, ki so želele študirati medicino ali pravo, so naletele na veliko ovir in predvsem predsodkov. Še leta 1911 je Boris Zarnik ugotavljal:

Brez dvoma je potrebno, da se dvigne ženska izobrazba na vseh poljih, toda vprašanje je, naj bo li ta izobrazba enaka izobrazbi moža ... Facit mojih izkustev je ta, da žena nima niti najmanjše sposobnosti za to, kar imenujemo znanstveno delo ... Ako se torej vprašamo, jeli priporočiti, da študirajo dekleta na vseučiliščih, moramo v vsakem oziru odgovoriti z odločnim NE. Žensko znanstveno delo je za človeško družbo namreč brez vsake koristi ... Prav inteligentnejše žene ne bi smele študirati, ampak roditi zdrave, še bolj inteligentne otroke, da bi se inteligenca naroda stopnjevala ... (Šatej 1999: 99).

Najbolj jasno je to njegovo »logiko« občutila njegova hči Helena Gizela Tominšek, por. Stupan, ki je doživljala kot »poniževalno, da je morala njena mati očeta prositi za vsak dinar, pa tudi to, da je sinove podpiral pri izobrazbi do konca univerzitetnega študija, hčerke pa samo do konca srednje šole.« (Janko 2007: 369).

Za mnoge je bila verjetno pomembna tudi odločitev »kam«, na katero univerzo: ali na že tradicionalno in tudi cenejšo dunajsko ali – pogojno rečeno – takrat »modno muho«, češko univerzo v za mnoge Slovence vse preveč liberalni Pragi.

Tako je na praški češki univerzi leta 1900, verjetno kot prva Slovenka, obiskovala predavanja Zofka Kvedrova, ki je v Pragi ostala do leta 1907. Kvedrova je, preden je prišla v Prago, med drugim študirala tudi na Dunaju, v Bernu in Berlinu. Zelo dejavna je bila tudi v kulturno-političnih društvih slovenskih, hrvaških in srbskih študentov. Leta 1904 je začela urejati družinski mesečnik Domači prijatelj, ki je prihajal skoraj v vsako slovensko hišo. (Tucović 2008)

Študija v Pragi ni dokončala, saj se ji je tu rodila prva hči Vlada. Pozneje se je v Pragi poročila z Vladimirom Jelovškom,¹⁷ modernističnim pesnikom, sinom slovenskega učitelja na Hrvaškem Martina Jelovška. Skupaj sta se preselila v Zagreb, kjer sta se jima rodili še dve hčeri – Maša in Mira, in kjer je nadaljevala svojo pisateljsko in publicistično pot.¹⁸ Čeprav je o Zofki Kvedrovi že veliko napisanega, naj dodam: iz korespondence¹⁹ z masarykovcem in pozneje socialnim demokratom, njenim dobrim prijateljem Antonom Dermoto, ki je v Pragi študiral pravo, je razvidno, da sta bila v stiku vse do njegove smrti leta 1914. Z Dermoto sta se seznanila v Pragi, v društvu Šumadija, jugoslovanskem akademskem društvu, oz. v društvu Slavija, društvu čeških akademikov, kjer so se zbirali napredni češki dijaki pa tudi dijaki oz. študentje drugih narodnosti. Potem ko se je Dermota za nekaj časa vrnil v Ljubljano, je prijateljstvo med Kvedrovo in Dermoto ostalo, v pismih pa ga je (očitno) dobro seznanjala z razmerami v Pragi.

Medtem ko je prva Čehinja, Zdenka Baborova, že leta 1901 doktorirala na češki filozofski fakulteti in postala doktorica filozofije,²⁰ se je prva Slovenka na filozofsko fakulteto v Pragi vpisala šele leta 1906; to je bila Ana Jenko, rojena 9. 6. 1886 v Ljubljani.

¹⁷ Vladimir Jelovšek-Teharski (1879–1931), sin Martina Jelovška, (1837–1905), slovenskega gimnazijskega profesorja, rojenega v Teharjah pri Celju, ki je od 1864 dalje poučeval matematiko in geometrijo na Hrvaškem. Po rojstnem kraju Teharje si je sin Vladimir dodal psevdonim Teharski. Vladimir je bil eden najvidnejših in najbolj dejavnih hrvaških masarykovcev v Pragi, predstavnik hrvaške »moderne« in po končanem študiju 1906 tudi uspešen zdravnik.

¹⁸ Potem, ko se je preselila v Trst in se zaposlila pri časopisih Edinost in Slovenka, je hkrati pripadala tudi skupini slovenske moderne ... V Trstu je leta 1898 začela pošiljati svoje »resnične podobe iz življenja« pa tudi plodove svoje domišljije raznim listom: Slovenki in Edinosti, Slovenskemu narodu, v Dom in svet. Potem, ko ji je eden od pisarniških predstojnikov prepovedal pisati, je pisala pod psevdonimom Kopriva. Pod tem psevdonimom je izšla avtobiografska črtica *Moja prijateljica* (1900). Objavljala je tudi v nemških in čeških časopisih.

¹⁹ Branko Berčič je objavil ohranjena pisma A. Dermote Kvedrovi, medtem ko se njena pisma niso ohranila. *Prezrti jubilej dr. Antona Dermote. K 80. letnici njegovega rojstva*, Loški razgledi, Škofja Loka, 1956, str. 186.

²⁰ *Studentske smery*, 1902/03, št. 4–6, str. 231.

Na Filozofski fakulteti je 22. 7. 1911 uspešno zagovarjala doktorsko tezo iz kemije z naslovom *Deleni kyselin jantorovi, jablčni z vinmi*. Ana Jenko je bila hči zelo proslavljeno in rusofilsko usmerjenega kulturnega delavca, zdravnika Ljudevita Jenka in njegove žene Terezine Mihajlovne, roj. Lenče. Zato se zdi nekako naravno, da je študirala na Češkem, v slovanskem okolju, saj je odraščala v ozračju dejavnosti svojih staršev, ki sta bila navdušena propagatorja učenja ruskega jezika na Slovenskem (Hribar 1983: 184). Po Sloveniji, zlasti v Ljubljani in na Vrhniki, sta ob koncu 90-ih let prejšnjega stoletja ustanovljala t.i. ruske krožke, ki jim oblast nikakor ni bila naklonjena.²¹ Njuna dejavnost, dobra situiranost in izobraženost ter predvsem predanost družine slovanstvu oz. slovanski ideji pojasnjuje, zakaj se je že njuna prvorojenka Eleonora Jenko Groyer (Melik 2003; 2007) vpisala na medicinsko fakulteto v Petrogradu. Ana Jenko zagotovo spada med tudi sicer mnoge prezrte Slovenke: ni zabeležena ne v Slovenskem biografskem leksikonu ne v Enciklopediji Slovenije, kar bi si vsekakor zaslužila, saj je verjetno prva Slovenka z doktoratom s slovanske univerze.

Slovenske študentke je tako kot druge ženske v državi najbolj zanimal študij na filozofski in medicinski fakulteti. Tako kot Ana Jenko so bile verjetno tudi druge pozneje vpisane slovenske študentke na praški univerzi večinoma iz dobro situiranih in »slovansko prosvetljenih« družin. Med prvimi medicinkami je bila Valerija Strnad, rojena 1880 v Ljubljani, ki se je na češko medicinsko fakulteto vpisala 1911. leta in tam doktorirala leta 1916. V Slovenskem biografskem leksikonu je označena kot »prva slovenska zdravnica s popolno medicinsko fakulteto«. (SBL 1971: 523)

Strnadova je še leto po koncu I. svetovne vojne ostala na Češkem, v Čeških Budějovicah; leta 1919 je s češko zdravniško ekipo odšla v Jugoslavijo, se kmalu zatem vrnila v Slovenijo, kjer je živela in delala v Železnikih. Umrla je leta 1961.

Druga uspešna slovenska medicinka, ki je na Dunaju in v Pragi študirala medicino in bila leta 1920 promovirana, je bila Amalija Šimec (1893–1960). Iz njenega življenjepisa (SBL 1971: 618–619) je razvidno, da je bila v svojem poklicu zelo aktivna in zelo uspešna, zlasti na področju bakteriologije. Predavala je tako v Evropi kot ZDA, kjer se je tudi izpopolnjevala, objavljala poljudnoznanstvene članke s področja zdravstvene zaščite, pripravila tudi učni načrt iz higiene za srednje šole, in z vsem svojim delovanjem osveščala širše prebivalstvo o higieni.

Tudi po letu 1918 je kar pet slovenskih študentk v Pragi končalo študij na medicinski fakulteti; med prvimi je študij leta 1920 končala Nada Slavnik (1895–1924); naslednje leto sta bili promovirani Valerija Valjavec (1888–1981), in Marija Goropevšek (1894–1979),

²¹ Ko je hotel dr. Jenko ustanoviti ruski krožek tudi v Idriji, mu je deželni predsednik baron Hein to prepovedal z utemeljitvijo, da »se pričetek tega pouka ni naznanil, kakor je predpisano«. Komentar pisca novice je bil, da je »ta prepoved v meritornem oziru p o p o l n o m a n e z a k o n i t a. Vlada se je postavila na stališče, da so brezplačni tečajji za učenje ruskega jezika »Lehranstalten« zavodi, kakor privatne gimnazije in realke ... Temu pa nikakor ni tako ... ker brezplačni ruski tečajji nimajo na sebi znaka učnih zavodov ... zato zanje ta zakon ne velja in tudi ne sme veljati ... Učenje ruskega jezika se je prepovedalo iz političnih nagibov ...«. (Slovenski narod, 13. 11. 1899, št. 260).

ki sta študij končali leta 1921; do 1924. sta medicinski študij zaključili še dve Slovenki, in sicer Marija Fink (1897–1971) leta 1923 ter leta 1924 Sabina Praprotnik (1898–1986).

Kljub temu, da so na Hrvaškem leta 1874 ustanovili zagrebško vseučilišče, se je zaradi pritiska madžarskih oblasti veliko hrvaških izobražencev, zlasti po letih 1895 in 1908, preusmerilo na študij v »svobodnejšo« in »kozmpolitsko« Prago. V primerjavi s slovenskimi študenti v Pragi jih je bilo precej več: v obdobju od 1886–1918 je na Filozofski fakulteti študiralo 91 hrvaških študentov. Na pravni fakulteti 290 študentov in na medicinski 63. (Agičić 2000) Tudi hrvaške ženske še niso imele pravice obiskovati univerze; toda tudi potem, ko jim je bilo to omogočeno, se v primerjavi s slovenskimi niso posebej odločale za študij v Pragi. Toda že leta 1905 se je vpisala Zlata Havliček, katere priimek govori o tem, da je bila češkega porekla. Šele po letu 1917, v letih 1917/1918, so se na praško filozofsko fakulteto vpisale štiri študentke: Marija Belavić (1917), Julijana Bošković (1918), Desanka Djurić (1918), Nada Panaotović (1917); v letih od 1886–1918 so tri končale študij na medicini: Dora Filipović (1916), Katica Šupe (1917) in Aleksandrina Ključec (1918). (Agičić 2000)

Slovenske študentke v Pragi so bile večinoma rojene koncem 19. stoletja, ko je bila med Slovenci, predvsem izobraženci, posebej aktualna južnoslovanska, tedaj najbolj aktualna kulturno-politična ideja, in skozi to tudi slovanska. Mnogi so se upirali študiju na nemških univerzah in javno propagirali slovansko univerzo. Čeprav o družinskem življenju slovenskih študentk v Pragi ni veliko z nanega, je mogoče sklepati, da je družina pomembno vplivala na odločitve glede kraja študija.

Z manj ovirami so se srečevale slovenske ženske z umetniškimi ambicijami, igralškimi, likovnimi ali glasbenimi; njihova pot se na prvi pogled zdi precej lažja. Slovenske umetnice so se že zgodaj lahko vpisovale in udeleževale raznih krožkov, tečajev in različnih umetniških društev kar doma, na Slovenskem. Igralke, npr., so imele že od leta 1868, ko je bilo v Ljubljani ustanovljeno Dramsko društvo, možnost delovati in si pridobiti potrebno znanje in izobrazbo. Nekatere so nadaljevale izobraževanje ali delo na Češkem, predvsem v Pragi, kjer so imele dobre možnosti šolanja, nekatere pa tudi na Hrvaškem in v Srbiji. Ščasoma so se nekatere vrnile domov in delovale doma, mnoge pa so nadaljevale kariero tudi po drugih mestih Avstrije in Evrope.

V Pragi se je izobraževala tudi ena najuspešnejših igralk, Zofija Borštnik Zvonar (Mihurko-Poniž: 2007), ki je v Pragi obiskovala dramsko šolo in ustvarila uspešno igralsko kariero. Toda ne doma, na Slovenskem, pravo gledališko kariero je začela na Hrvaškem, v Zagrebu. Po njenem odhodu iz Ljubljane jo je v ljubljanskem deželnem gledališču leta 1910 nadomestila češka igralka Alena Šetfilova (1879–1967), ki je v Ljubljani ostala do leta 1921; zaradi sprememb v vodstvu gledališča se je vrnila na Češko in tam nastopala vse do srede 20. let 20. stoletja.

V Srbiji je delovala gledališka igralka, predvsem tragedinja, izvirajoča iz znane igralske družine, Vela (Avgusta) Nigrin (1862–1908). Že leta 1876 je debitirala v *Lowoodski siroti*, kjer je pokazala izreden talent. Slovenski glasbenik in skladatelj Davorin Jenko (1835–1914), ki je od 1862 živel in deloval v Srbiji, jo je leta 1882 pridobil za beograjsko *Narodno pozorište*, kjer se je razvila v izjemno dramsko igralko in ostala tam do smrti.

Gostovala je tudi v Pragi, Zagrebu, Sofiji, Novemu Sadu, Zemunu, po drugih gledališčih v notranji Srbiji ter Ljubljani. (SBL 1971: 201) V Slovanu so zapisali: »Od začetka doslej so srbski listi polni priznanja o veliki njeni umetnosti. Tudi Hrvatje jo čislajo kot jedno prvih jugoslovanskih umetnic, saj je gostovala v Zagrebu z najsijajnejšimi uspehi.«²²

Na Češkem pa tudi druge so izpopolnjevale svoje znanje tudi likovnice, na primer slikarka Rosa Klein–Sternen (1867–1959). Slikarsko izobraževanje v tujini (Dunaj, München) jo je povežalo s slovenskimi impresionisti, kar je vplivalo tudi na njeno osebno usodo, saj se je leta 1907 poročila s slikarjem Matejem Sternenom. Kot članica umetniškega društva *Sava*²³ je ob kronanju srbskega kralja Petra I. leta 1904 skupaj s hrvaškimi, srbskimi in bolgarskimi umetniki razstavljala na umetniški razstavi v Beogradu. Dve leti pozneje je razstavljala tudi v Sofiji, čeprav le z eno sliko.²⁴ Ohranjene so tudi njene skice in slike s potovanj po Dalmaciji, kamor je prvič odšla pred letom 1916; znani so akvareli iz Trogirja in Šibenika. (Juteršek 1971: 479)

Kiparka Karla Bulovec Mrak (1895–1956) je bila ena tistih slovenskih študentk oz. umetnic, katere odločitev za študij v Pragi ni bila politična ali ideološka, saj je odrasla v katoliškem okolju (pri uršulinkah). Tudi sicer slovenski katoliki niso bili naklonjeni bivanju mladih Slovencev v »preveč« liberalni Pragi. Bulovčevo sta bolj kot slovanskost Prage prepričala velik ugled in kvaliteta akademije pa tudi »razočaranje nad Münchnom in Dunajem«. (Marinčič 2007: 299) V študijskem letu 1918/19 se je vpisala na praško umetno-obrtno šolo, jo uspešno končala in v letih 1919–1922 opravljala specializacijo na umetnostni akademiji. Priznanje za svojo umetniško ustvarjalnost je dobila že v Pragi, saj je lahko s klubom Tvrdošijni razstavljala že leta 1921. Leta 1922, tik pred vrnitvijo domov, pa je dobila že prvo naročilo, tj. izdelala je nagrobni spomenik M. Novákovi na praškem pokopališču Pankrac. V nasprotju s češko družbo, ki je njeno umetniško ustvarjalnost sprejela in odobrvala, ji kot ženski kiparki tedanja slovenska družba ni bila naklonjena; praktično do smrti se je morala preživljati z risanjem portretov.

Tudi za glasbenice je bila Praga privlačno in spodbudno mesto. Med slovenskimi glasbenimi umetnicami, ki so študirale v Pragi, posebej izstopa Jarmila Lily Gerbic, rojena 1877 v Zagrebu. Tudi ona je, podobno kot sestri Eleonora in Ana Jenko, lep primer vpliva družinskega okolja in nazorov. Tudi Lily Gerbic je izhajala iz glasbene, intelektualne in obenem slovanofilske družine. Že njen oče Fran Gerbic se je leta 1865 poleg Franja Marna (Gantar Godina 2005), Franca Rebca (Čurkina 1992) in Josipa Stareta odločil za študij na Češkem. Na praškem konservatoriju je študiral solopetje in kompozicijo in po končanem študiju nekaj časa delal v Pragi, v Zagrebu, Ulmu in nazadnje tudi v Lvovu; prav na tukajšnjem konservatoriju se je leta 1882 preusmeril v poučevanje solopetja. Leta 1886 so ga povabili v Ljubljano, kjer je opravljal vrsto nalog, npr., med drugim je v Glasbeni matici deloval kot učitelj in pevovodja, bil kapelnik pri Dramskem društvu ipd.

Kot velik slovanofil je Gerbic navdušil tudi hčerko, da se je vpisala na praški

²² Slovan 1902/03, str. 199

²³ V njem so bili zbrani poleg njenega bodočega moža Mateja Sternena še ostali najvidnejši slovenski slikarji: Rihard Jakopič, Ivan Grohar, Matija Jama, Peter Žmitek in Ferdo Vesel.

²⁴ Slovan 1906/07, str. 51.

konservatorij. Jarmila Lily Gerbic je bila prva Slovenka, ki je v študijskem letu 1901/02 v Pragi opravila popoln/celoten konservatorij iz solopetja in klavirja. Kot koncertna pevka je že v času študija nastopala v Pragi, Plznu, Gorici, Trstu pa tudi v Zagrebu, Beogradu in na Dunaju. Po končanem študiju je nekaj časa delala v Pragi kot profesorica solopetja, sprva v sirotišnici, pozneje pa je bila profesorica petja na dekliški gimnaziji Minerva. Očetova bolezen jo je prisilila, da se je leta 1909 vrnila v Ljubljano, kjer je od 1910 do 1915 v glasbenem društvu Ljubljana poučevala solopetje in klavir. Leta 1915 je ustanovila zasebno glasbeno šolo, kjer je poučevala solopetje, klavir, teorijo, uvedla pa je tudi deklamacijo. Umrla je leta 1964 v Ljubljani.

Tudi pianistka Vida Prelesnikova (1886–?) je študirala in že leta 1909 absolvirala na praškem konservatoriju. Je ena redkih znanih Slovenk, ki je – pogojno rečeno – ostala na Češkem, saj se je leta 1910 (sicer) v Ljubljani poročila s češkim glasbenikom in enem največjih dirigentov svojega časa, Vaclavom Talichom.²⁵ Nekaj časa sta živela tudi v Ljubljani, kjer je bil Talich od 1908–1911 dirigent v Slovenski filharmoniji, od 1911–1912 pa prvi dirigent v Slovenskem deželnem gledališču. Leta 1912 sta se preselila nazaj na Češko, v Plzen, kjer sta ostala do 1915.

Na praški konservatorij se je v šolskem letu 1910/11 vpisala tudi Dana Kobler (1891–1929) iz Ljubljane (Šebesta 2007: 17), hči Františka Koblerja, svetnika deželnega sodišča v Ljubljani. Absolvirala je leta 1915, za dve leti študij prekinila in ga leta 1917 dokončala. Lahko le ugibamo, zakaj je morala študij prekiniti. Morda tudi zato, ker je morala – drugače kakor njen slovenski kolega Janko Ravnik – ves čas študija plačevati polno šolnino. (Šebesta 2007: 17)

Nekatere slovenske umetnice pa so svojo umetniško pot nadaljevale v južnoslovanskih deželah, npr. Bogumila Vilharjeva, hčerka znanega slovenskega skladatelja in glasbenika Frana Serafina Vilharja (1852–1928)²⁶ in Čehinje Marije Hajek. Potem ko se je družina leta 1891 za stalno naselila v Zagrebu, je Bogumila kmalu postala uspešna »prvakinja hrvaške Drame v Zagrebu in Osijeku«. (Rasberger 1965: 130)

Med glasbenicami naj posebej omenim slovensko glasbenico in pedagoginjo Vido (Hribar) Matjan, rojeno 6. 5. 1896 v Ljubljani, ki je velik del svojega ustvarjalnega dela preživela sprva v Beogradu, po bombardiranju Beograda leta 1941 pa sta se z možem

²⁵ Vaclav Talich (1883–1961), češki glasbenik, skladatelj in dirigent.

²⁶ Glasbenik in skladatelj Franjo Serafin Vilhar se je rodil 1852 v Senožečah pri Postojni, umrl 1928 v Zagrebu. Obiskoval je orglarsko šolo v Pragi, jo leta 1870 končal in leta 1872 prevzel mesto mestnega kapelnika v Beli Crkvi v Banatu. Že naslednje leto je odšel v Temišvar, ki naj bi bilo bolj slovansko mesto kot Bela Crkva in tam ostal kot kapelnik v pravoslavni stolni cerkvi vse do 1881. Tega leta je odšel v Karlovac, kjer je opravljal delo ravnatelja mestnega glasbenega zavoda, od 1884–1886 pa je v Sisku vodil pevsko društvo Danica. V letih 1886–1889 je v Splitu vodil pevsko društvo Zvonimir in zbor stolnice, leta 1889 pa je v Gospiču opravljal delo mestnega kapelnika, bil vodja pevskega društva Velebit in organist. Leta 1891 je na lastno željo odšel v Zagreb, kjer se je potegoval za mesto na glasbeni šoli Hrvaškega glasbenega zavoda, ki pa ga ni dobil, in prav tako ne mesta kapelnika v zagrebškem gledališču. Zato se je moral zaposliti kot učitelj petja na zagrebški realni gimnaziji. Opravljal je še vrsto drugih del, med drugim je bil učitelj glasbe v zagrebškem plemiškem kolegiju.

Alojzom Matjanom preselila v Črno goro, v Kotor, kjer je v glasbeni šoli preživela preostanek življenja.

Izjemno glasbeno in likovno nadarjena se zaradi izbruha 1. svetovne vojne in mamine smrti ni mogla vpisati na Glasbeno akademijo na Dunaju. Tega leta se je poročila z Alojzom Matjanom, s katerim sta spadala v krog najvidnejših slovenskih umetnikov, ndr. Ivan Cankar, Lojze Dolinar, Anton Gojmir Kos, Lucijan Marija Škerjanc in drugi. V tem času je bila ustvarjalna predvsem na likovnem področju, saj je veliko slikala na svilo, les, porcelan in glino.

Leta 1930 sta se z možem preselila v Beograd, kjer je nadaljevala študij in ga leta 1935 tudi končala. Sodelovala je predvsem s profesorjem in skladateljem Emilom Hajekom. Do leta 1941 je delovala predvsem kot pedagoginja, z delom je nadaljevala v Črni gori, v Kotorju, kjer je vodila glasbeno šolo vse do 1945. Istega leta je ustanovila zasebno glasbeno šolo »Vida Matjan«,²⁷ leta 1947 pa so njeno šolo združili z novoustanovljeno državno glasbeno šolo, ki jo je vodila vse do upokojitve leta 1969. Izjemna glasbenica in pedagoginja je med svojimi učenci zapustila močan pečat ne le s svojo nadarjenostjo, marveč tudi s pedagoškim delom, saj je znala združiti tako glasbene in baletne kot tudi igralske komponente. Njena ustvarjalnost je bila vsestranska. Poleg pedagoškega dela je tudi komponirala, režirala, bila scenografka in koreografka in ne nazadnje, tudi dirigentka.

Za potrebe šole je v času od 1948 do 1968 napisala 8 glasbenih pravljič (bajk). Največji uspeh je doživela leta 1963 napisana pravljica »Besana šumska noč« na besedilo Miloša Miloševića.

V NOVI DRŽAVI

Razpad monarhije in nastanek novih držav leta 1918 je bistveno spremenil razmerja med novonastalimi državami, prav tako pa tudi njihovo notranjo ureditev. Npr. Karlova univerza v Pragi je leta 1918 postala »samo« češka univerza, Slovenci pa so leta 1919 končno dobili svojo univerzo v Ljubljani.²⁸ Kljub temu so se mnogi še vedno odločali za študij v Pragi, npr. na medicinski fakulteti, saj ljubljanska tedaj še ni bila popolna in so se raje zato odločili za češko.²⁹

Jugoslovanska vlada je v tem obdobju študij na Češkem še odobraval in podpirala, prav tako Deželna vlada za Slovenijo v Ljubljani, ki je celo odobraval posebne kredite

²⁷ Iskrena zahvala gre Glasbeni šoli Vida Matjan v Kotoru (ČG), ki mi je posredovala izčrpen življenjepis naše (spregledane?) glasbenice.

²⁸ Po sprejetju zakona o univerzi v Ljubljani s teološko, pravno, filozofsko, tehnično fakulteto so v začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu 31. avgusta imenovali prvih 18 profesorjev, 12. novembra so bili izvoljeni rektor in dekani, 3. decembra pa je bilo prvo predavanje.

²⁹ Pomembno vlogo pri razvoju medicinskega izobraževanja je imel dr. Ivan Oražen, ki je medicinski fakulteti in njenim študentom zapustil tudi svoje premoženje, ki ga študenti poznajo kot dva Oražnova študentska domova. Medicinska fakulteta je imela sprva le štiri semestre, leta 1940 pa je dobila še peti in šesti semester. Glej Zvonka Zupanič Slavec, *Dr. Ivan Oražen (1869–1921): dobrotnik Medicinske fakultete in slovenskega naroda*, Ljubljana: Medicinska fakulteta, 1998.

za študente, ustanavljali pa so tudi posebne denarne sklade ipd. Predvsem zato je bilo po letu 1918 še kar veliko število študentov vpisanih na Karlovo univerzo v Pragi, predvsem na tehnične šole, umetniške akademije in medicino.

Z Vidovdansko ustavo leta 1921 so se razmere v novi jugoslovanski državi bistveno spremenile; med drugim tudi študij v novonastali Češkoslovaški ni bil več zaželen. Oblasti so začele propagando za obiskovanje jugoslovanskih univerz. Pomemben razlog za nasprotovanje obiskovanja češke univerze je bil tudi ta, da se je ravno okrog leta 1920 in 1922³⁰ med študenti v Pragi zelo okrepilo komunistično gibanje. Znano je, da je bila takrat Češka ena redkih evropskih držav, kjer komunistična stranka ni bila prepovedana, zato je oblast raje videla, da so vsi potencialni študirajoči »Jugoslovani« ostali v kraljevini, t.j. pod kontrolo oz. policijskim nadzorom. S tem ko je oblast propagirala predvsem študij na univerzah v novi državi v kraljevini SHS, se je število Slovencev, ki so se odločali za vpis na praško univerzo, bistveno zmanjšalo. Večinoma so v Prago oz. na Češkoslovaško odhajali tisti, ki so želeli študirati na umetniških in tehniških visokih šolah oz. akademijah. Seveda pa so se študentje in študentke slavistike še vedno vpisovali na češke šole tudi v poznih 20. in 30. letih 20. stoletja.³¹ Med drugimi je v študijskem letu 1927/28 v Pragi študirala slavistiko tudi Silva Trdina.³²

V zapisanem zagotovo niso zajete vse slovenske izobraženke, ki so študirale na češki univerzi v Pragi ali na kaki umetniški akademiji. Prav tako niso mogle biti zajete vse tiste, ki so umetniško ali kako drugače delovale v južnoslovanskih deželah. Med študentkami so zajete le tiste, ki so študij končale, promovirale ali pa se, na primer glasbenice ali igralke, tudi širše uveljavile. Mnogih usod slovenskih študentk, ki so se na praško univerzo vpisale in (nekatero) vsaj želele dokončati študij, ni mogoče spoznati. Lahko, da je bilo slovenskih študentk vpisanih več, da pa iz različnih razlogov mnoge niso mogle dokončati študija. Kakor že omenjeno, so se na študij lahko podale le ženske iz premožnejših družin, zato lahko predvidevamo, da so bile vzrok za prekinitvev študija predvsem finančne težave, saj je Praga že tedaj veljala za precej dražjo od Dunaja. Ni znano, koliko jih je ob prekinitvi študija na Češkem ostalo, t.j. tistih, ki so se s Čehi poročile oz. si ustvarile družino. Po razpoložljivih podatkih pa tiste slovenske izobraženke, ki so končale študij, niso trajno ostale na Češkem, vrnile so se domov in tam nadaljevale delo.

Najmanj znanega je o zunajštudijski dejavnosti slovenskih študentk na Češkem.

³⁰ Maja 1921 je bila ustanovljena KSC, ki je združevala češke, slovaške in podkarpatsko-ruske komuniste. Jeseni so se jim pridružili še komunisti nemške narodnosti.

³¹ Boris Urbančič, *Slovensko-češki kulturni stiki*, Ljubljana: Mladika, 1993.

³² Silva Trdina (1905–1991), literarna zgodovinarica, pisateljica, prevajalka. Bila je najmlajša med sestrami, vse pa so si izbrale pedagoški poklic (zanimivost: poroka je bila tedaj učiteljicam prepovedana, v tej smeri pa jih je spodbujala mati, le sestra Mara se je poročila na Češkem). Silva Trdina je šolo začela obiskovati leta 1912, med 1. svetovno vojno je obiskovala nižjo klasično gimnazijo in se leta 1920 vpisala na učiteljsko. Potem ko je leta 1925 privatno opravila maturo na realki, se je lahko vpisala na ljubljansko univerzo (študij slavistike, primerjalne književnosti pa tudi nemščine in italijanščine). Od 1927–1929 je študij nadaljevala na praški Karlovi univerzi in leta 1930 diplomirala. Objavljala je v mnogih slovenskih revijah, npr. v *Ženskem svetu*, *Modri ptici*, *Ljubljanskem Zvonu*, *Mentorju* ipd.

V nasprotju s slovenskimi ženskami v domovini, ki so tako kot njihovi moški kolegi v Čehih videle svoje tesne in dobre prijatelje, učitelje, v njihovi politiki pa zgled, kako delovati v narodovo dobro, in so se zato pogosto udeleževale raznih prireditev in srečanj s slovanskimi kolegi in kolegicami, pa slovenske študentke večinoma niso sodelovale pri ženskih študentskih aktivnostih na Češkem. Težko bi z gotovostjo trdili, da so sodelovale oz. delovale v slovenskih ali čeških študentskih društvih ali da so se udeleževale raznih prireditev ipd., čeprav so iz domovine tako dejavnost zagotovo spodbujali. Tudi o 5. sokolskem zletu junija 1907 v Pragi (Šatej 1999: 46–47), ko so se srečale slovenske ženske s češkimi in potrdile želje in namere o nadaljnjem sodelovanju s Čehinjami, ni podatkov, da bi pri tem sodelovala kaka slovenska študentka. Povsem verjetno je, da so se slovenske študentke srečevale s podobnimi predsodki kakor njihove češke kolegice; če so sodelovale v študentskih društvih, so se redno soočale s predsodki ne le kolegov, marveč tudi kolegic. Dejavnost v študentskih društvih je tedaj tudi za češke študentke veljala za »posebnost« oz. rariteto, čeprav je bilo formalno njihovo sodelovanje zelo zaželeno. Prav tako ni bilo mogoče zaslediti, da bi slovenske študentke sodelovale v ženskem študentskem krožku Slavia, ki so ga leta 1902 ustanovili izdajatelji lista Studentske smery. Seveda to nikakor ni bila le značilnost slovenskih študentk, saj je M. Novakova zunajštudijsko nedejavnost študentk na čeških fakultetah kritično komentirala v listu Studentska Revue. Krivdo je videla v študentkah samih, saj je trdila, da so se te raje raje kot za sodelovanje v študentskih društvih odločale za plesne dvorane Klementinuma.³³

Pregled čeških ženskih³⁴ in študentskih³⁵ glasil kaže, da slovenske študentke niso vanje dopisovale, saj zapisov s slovenske strani, razen Antona Dermote in Vladimira Jelovška, ki je poročal s Hrvaške, praktično ni. Ni poročil, da bi sodelovale pri sestankih lista Česka žena, ki je poleg drugih dejavnosti prirejal tudi razna predavanja o ženskih vprašanjih, npr. o vlogi ženske, o ženskem delu, o ženskem študiju, moči in vplivu ženske ipd.

Med Slovenkami zato kot velika izjema izstopa že omenjena nemirna Zofka Kvedrova. Dopisovala je tako v slovenske kot hrvaške revije in časopise (Veda, Naši zapiski, Novo Doba, Domači prijatelj), si dopisovala s slovenskimi izobraženci (Antonom Dermoto) in sodelovala tako s slovenskimi kot hrvaškimi in srbskimi študenti v Pragi.³⁶ Njena dejavnost, med drugim je veliko naredila za praško uprizoritev Cankarjeve komedije Za narodov blagor leta 1905 in 1914 v Brnu, je odmevala tudi med češkimi študenti in študentkami. V prispevku je Ž.L. (avtorica) poudarila:

³³ -ak-, *Drobnosti*, Studentska Revue, 1906, let. I, str. 24. Klementinum: danes sedež Narodne knjižnice. Zgrajen sicer že v 11. stoletju, v srednjem veku je bil dominikanski samostan, ki so ga 1556 prevzeli jezuiti in v njem ustanovili jezuitski kolegij. V tem času je bil jezuitski kolegij tretji največji na svetu. Leta 1622 so jezuiti knjižnico Karlove univerze preselili v Klementinum, medtem ko se je leta 1654 jezuitski kolegij priključil univerzi, kar je trajalo do leta 1773. Tega leta je Marija Terezija v Klementinumu ustanovila observatorij, knjižnico in univerzo. Narodna knjižnica je bila ustanovljena l. 1781, od leta 1782 pa je Klementinum uradna knjižnica. Klementinum je drugi največji kompleks stavb v Pragi, takoj za praškim gradom Hradčani.

³⁴ Česka žena, Studentska Revue, Studentske smery.

³⁵ Studentska Revue, Studentske smery

³⁶ O delu Zofke Kvedrove tudi v Ž.L., *Slovinske ženy*, Česka žena, Praha, 1903, št. 15/16, str. 123.

Aktualna vprašanja ženskega gibanja, kjer so danes sicer najbolj dejavne Američanke, tam delujejo ženske vseh narodov, med katerimi zavzema vidno mesto Slovenka ... Slovenske ženske imajo v Zofki Kvedrovi nesporno voditeljico, ki je s svojim peresom visoko dvignila prapor slovenskih žensk ... Njeni članki, ki izhajajo v listih slovenskih žena ... so na najvišji ravni ... Emancipacijo ženske razume kot osvoboditev ženske vseh družbenih razvad, pa tudi kot osvoboditev od odvisnosti od moža, ne le materialno, tudi duševno/duhovno ...³⁷

ZAKLJUČEK

Tako kot njihovi moški kolegi tudi slovenske izobraženke na češki univerzi niso bile tipične izseljenke; večinoma so bile lečasne. Domovine niso zapustile ne iz političnih ne iz ekonomskih vzrokov, toda izbiro kraja študija je praviloma narekoval njihov idejni/politični nazor. Prav zato so se za Češko oz. slovansko Prago večinoma odločale iz želje po študiju in življenju v slovanskem okolju, kjer so imele prav tako dobre možnosti za poznejše izpopolnjevanje in ustvarjanje. Slovenske izobraženke na Češkem so bile predvsem posameznice, na eni strani izobraženke, tj. zdravnice, filozofinje ipd., in na drugi strani umetnice, ki so želele predvsem študirati, se izobraziti in izpopolnjevati ter v svojem poklicu predvsem uspeti. Vse to so lahko uresničile le zunaj svoje ožje domovine. V slovanskem okolju so se uveljavile kot Slovenke, ki so s svojim delom in znanjem obogatile tudi češko znanost, umetnost in kulturo sploh, in bile hkrati tudi odlične ambasadorke slovenske kulture, znanosti in umetnosti. Obenem pa jih je njihovočasno bivanje v tujem okolju obogatilo in navdihovalo za nadaljnje delo v domovini. Z vrnitvijo v domovino so lahko, poleg svojega dela oz. ustvarjanja, s svojim zgledom tudi med rojakinjami širile ideje o nujnosti izobraževanja žensk, saj so bile one same odlični zgled mnogoterih ženskih sposobnosti.

Posebno poglavje bi si zaslužile tudi Slovenke, ki so kot učiteljice že od začetka 19. stoletja delovale na Hrvaškem, toda o teh je znanega zelo malo. Te slovenske izobraženke so bile večinoma žene oz. življenjske sopotnice slovenskih izobražencev, srednješolskih profesorjev, ki jim je tedanja oblast dodelila delovno mesto na Hrvaškem. Med prvimi je bila Josipa Kornik, žena profesorja Franja Kornika³⁸ v Zagrebu; po moževi smrti 1807 je

³⁷ Ibid.

³⁸ Leta 1788 so razdelili zagrebško okrožje na pet okrajev (kotar), od katerih je vsak imel svojega viziatorja. Nadzornik požeškega okraja je postal Slovenec Franjo Kornik, sicer ravnatelj osnovne šole v Zagrebu. Franjo Kornik se je rodil v Radgoni, datum rojstva ni znan, umrl je leta 1807 v Zagrebu. Sprva je učiteljeval v Samoboru, pozneje v glavni narodni šoli v Zagrebu, kjer je bil leta 1803 imenovan za ravnatelja. Med hrvaškimi šolniki je bil zelo cenjen zaradi prevodov šolskih učbenikov v hrvaški jezik; tako je leta 1790 izdal knjigo »Imen knjižica za gradske šole«; istega leta je prevedel učbenik »Kroatische Sprachlehre in kurzer zeit gründlich zu erlernen«, ki je doživela tri izdaje, 1790, 1795 in 1810. Uvajal je povsem razsvetljenske šolske oz. učne metode.

leta 1808 poučevala na dekliški šoli v Zagrebu. Sočasno je tam poučevala tudi Terezija Gregorič.

Žena slovenskega meteorologa Ivana Stožirja³⁹ Jela Stožir je tako kot njen mož poučevala na ženskem liceju v Zagrebu. Slovenske učiteljice so bile še Blandina Dežman, hči Ivana Dežmana,⁴⁰ Ida Prešern, Marija Šega in Barbara Trstenjak, žena Davorina Trstenjaka. Barbara in Davorin Trstenjak sta poučevala na višji ljudski šoli v Kostajnici v letih 1889 do 1899. Barbara Trstenjak je poučevala v 1. in 2. razredu t.i. moška in ženska ročna dela, v 5. in 6. razredu pa teorijo gospodinjstva in cerkveno petje. Za svoje delo je dobila posebno pohvalo deželne vlade.

Redovnica Ana Skube, rojena leta 1859 v Ribnici. Najprej je poučevala ročno delo v ženski kaznilnici v Zagrebu, leta 1865 pa je postala upraviteljica mestnega ženskega prevzgojnega zavoda. Veliko se je ukvarjala z ročnim delom in razstavljala tudi na mednarodnih razstavah. Umrla je v Zagrebu leta 1911.

Pomen dela teh žensk ni (bil) prav nič manjši kakor pomen njihovih moških kolegov, žal pa so v zapisih o slovenskih učiteljih in profesorjih na Hrvaškem omenjene le bežno. (Npr. Lilek 1933: 62, 63)

Pravica do študija oz. do vpisa na katerokoli fakulteto se je v avstrijski polovici Habsburške monarhije časovno skorajda ujela z zahtevami žensk po volilni pravici. Od leta 1873 pa vse do 1910, ko je bil sprejet nov občinski volilni red za Ljubljano, s katerim so dobile volilno pravico vse davkoplačevalke in učiteljice, ženske niso imele volilne pravice. Čeprav omejena in še vedno ne splošna volilna pravica, je bil tudi ta odlok za slovenske ženske pomemben korak pri preseganju stereotipnih pogledov na družbeno vlogo žensk.

³⁹ Ivan Stožir, rojen 1834 v Šmartnem pri Celju, je od leta 1851 obiskoval predavanja elementarne matematike, fizike, tehnologije, opisne geometrije in višje matematike na Politehničnem inštitutu na Dunaju. Po končanem študiju je leta 1857 postal suplent na mali realki v Zagrebu, kjer je do upokojitve poučeval matematiko, fiziko in kemijo. Obenem si je vseskozi prizadeval za ustanovitev t. i. velike gimnazije, ki je kmalu, leta 1860, dobila dovoljenje za pouk v hrvaškem jeziku. Toda novi hrvaški ban, grof Khuen-Hedervary, je s svojim nastopom leta 1891 takoj začel upokojevati preveč narodnozavedne in politično neprimerne šolnike. Tako sta bila upokojena ravnatelj realke v Zagrebu Josip Torbar in takrat šele 58-letni Ivan Stožir. Po upokojitvi je do l. 1900 poučeval matematiko in fiziko na ženskem liceju, pisal učbenike za matematiko in fiziko, predvsem pa nadaljeval svoje delo v meteorologiji; bil je zelo aktiven pri postavljanju meteoroloških postaj in se je zavzemal za izboljšano električno razsvetljavo. Kljub svoji naravoslovno-tehnični nadarjenosti in usmeritvi je Stožir aktivno sodeloval tudi pri delu narodnih društev. Za dolgoletno delo v javnih službah je bil odlikovan z zlatim križem za zasluge.

⁴⁰ Ivan Dežman (1841–1873), sin slovenskega trgovca na Reki Josipa Dežmana. Zdravnik in književnik. Utemeljitelj medicinske terminologije na Hrvaškem.

LITERATURA:

- Agičić, Damir (2000). *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*. Zagreb: Ibis Grafika.
- Budna Kodrič, Nataša, Serše, Aleksandra (2003). *Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Čurkina, Iskra (1992). *Rusko-slovenski kulturni stiki*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Drnovšek, Marjan (2003) Emigration of Slovene women: a short historical view. *Dve domovini*, 17: 29–46.
- Gantar Godina, Irena (1982). Narodno radikalno dijaštvo. *Zgodovinski časopis*, 3: 219–230.
- Gantar Godina, Irena (2005). Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško. *Dve Domovini*, 22: 197–218.
- Hladnik Milharčič, Mirjam (2003). Slovenian women's stories from America. *Dve domovini*, 17: 47–60.
- Hribar, Ivan (1983/1984) Moji spomini I–II. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Janko, Anton (2007). Helena Gizela Stupan, roj. Tominšek. *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (ur. Alenka Šelih et al.). Ljubljana: Založba Tuma.
- Juteršek, Mirko (1971). Sternen Roza. *Slovenski biografski leksikon*, III. Zvezek. Ljubljana: SAZU, 479.
- Lenderová, Milena (1999). *K hříchu i k molidbě, Žena v minulém století*. Praha: Mlada fronta.
- Lilek, Emilijan (1933). *Slovenski v tujini službujoči šolniki*. Celje: samozaložba.
- Marinčič, Katarina (2007). Karla Bulovec Mrak. (1895–1957). Kiparka in risarka. *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (ur. Alenka Šelih et al.). Založba Tuma.
- Melik, Živa (2003). Eleonora Jenko Groyer. *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: Arhiv RS.
- Mihurko-Poniž, Katja (2003). *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.
- Neudorfl, Marie L. (1999). *Česke ženy v 19. Století*. Praha: Janua.
- Pavlič, Slavica (2000). *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Rasberger, Pavel (1965) *Moji spomini*. Ljubljana.
- SBL – Slovenski biografski leksikon (1971) *več gesel*. Zvezek 11, Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka.
- Strle, Urška (2006). Slovenke na Balkanu. *Studia Balcanica Bohemo Slovaka*. Brno: Matice Moravska, 159–176.
- Šatej, Barbara (1999). Slovenska ženska 1900–1918. *Kronika*, 1–2: 89–114.
- Šebesta, Josef (2007). *Slovenski študenti na konservatoriju v Pragi od 1910–1917 in študijska leta Janka Ravnika*. Ljubljana: Tematska publikacija Glasbeno-pedagoškega zbornika Akademije za glasbo v Ljubljani, zv. 8.

- Tapie, Victor L. (1991). *Marija Terezija. Od baroka do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Tucović, Vladka (2008). »Naša Zofka sem jim bila«: Zofka Kveder – urednica revije Domači prijatelj, *Dve domovini*, 28: 111–125.

SUMMARY

“FOR HUMAN SOCIETY WOMEN'S SCHOLAR WORK IS ENTIRELY USE-
LESS...”

SLOVENE WOMEN INTELLECTUALS BETWEEN NARROWER AND BROAD-
ER HOMELAND

Irena Gantar Godina

Women in Habsburg Monarchy have been facing various obstacles on their way to get education, on their way to gain the right to study. Besides all the legal impediments they were facing rather strong opposition of the then society, too.

Austrian part of Habsburg Monarchy was one of the last countries in Europe to acknowledge women's rights to study. One of the first steps the authorities recognized to women was in the years of 1840 to 1853 when they allowed women education of teachers. In 1869 they allowed women, i.e. wives of postmen, to be educated in the profession of their husbands. Thus in Slovene lands first independent post-office-woman passed all exams in 1872. A new era was entered by employing women in post-office jobs and at the end of 1918 there were already 683 women post officers. In 1904 the first Slovene woman account officer began to work, and in the same year the first Slovene woman finished her education at the Vienna Commercial Academy.

Compared to some other, mostly Protestant countries, the possibilities of Austrian women to study at the university were extremely limited: after the decrees of 1878 Austrian women could attend lectures only as an exception. Their applications were accepted individually, case by case. Among these exceptions there was no Slovene student. After being allowed to attend the lectures, they were not allowed to be enrolled to the University. They have been given only the attendance/frequency for fixed lecture or lectures, without receiving any official document of their attendance.

Anyhow, studying at the University was still very far. Women in Habsburg Monarchy were deprived basically, already at the beginning of their education. It was only in 1890 in Prague and in 1892 in Vienna, respectively, when middle-schools, preparing pupils to enrol to the University, were founded. But compared to German-speaking or Czech women pupils the conditions for Slovene women were even more difficult. They were allowed to attend such a middle-school only in 1907. Until then they had to pass exams

as privatists at the boys' gymnasiums; the first Slovene female pupil as a privatist have passed exams only in 1898.

Finally, in March 1897, after many petitions and requests, the authorities allowed women to enrol at the Faculty of Arts. The candidate had to be Austrian citizen, at least 18 years of age, with graduation from a secondary school of domestic or foreign gymnasium.

A fundamental problem for Slovene women compared to other women-students/intellectuals in the Monarchy, with which they were constantly faced with was that they had no opportunity to study in their mother-language. All up to 1895 the majority of Slovene secondary school students – male and female – could study only at the universities of Vienna and Graz where the influence of German language and culture was inevitable. By choosing “Slavic” Prague University – particularly after 1897 – they only changed one language for another, for the Czech. It was, of course, a Slavic language, much more familiar, but still not their own, Slovene language. They have been given the opportunity to study in mother-tongue only in 1919, when Slovene University was founded.

In spite of all the mentioned obstacles many Slovene women became reputed scholars, artists, doctors, and cultural workers. The majority returned home, to Slovene lands, implementing the idea of women's education, participated in students movements and students societies of different political affiliations, Catholic and Liberal as well.